

הרב אהוד אחיטוב

תרו"מ מגידולי מצע מנותק וגידולי חול בחממה

הקדמה:

אחת השאלות שהתעוררה במוצאי השמיטה הקודמת (ה'תשס"ב) בגוש קטיף ת"ז - היתה שאלת הפרשת תרו"מ מתערובת של גידולי חול וגידולי מצע מנותק. תופעה זו היתה שכיחה בעיקר בגידולי עלים ללא חרקים, אשר בשנת השמיטה גדלו במצע מנותק בתוך חממה, ולאחר השמיטה הורחבו שטחי הגידול וחלק מהגידולים נעשו על קרקע חולית שבתוך החממה. מטבע הדברים נוצר מצב שחלקאי אחד קטף ושיווק לבית האריזה באותו משלוח, מין ירק אחד כשחלק מהכמות גדלה במצע מנותק וחלקה על הקרקע של החממה. השאלה היא האם מותר להפריש לכתחילה מתערובת כזו?

א. חובת הפרשת תרומות ומעשרות מגידולי מצע מנותק

כידוע חלק מסוגי גידולי הקרקע חייבים בהפרשת תרו"מ מן התורה בזמן שכל ישראל יושבים על אדמתם¹, וחלקם חייבים רק מדרבנן². אולם לעתים גם סוגי

* עי' בספר התורה והארץ ח"א במאמרו של הרב יואל פרידמן.
1. בזמן הזה עדיין חובת הפרשת תרו"מ גם בארץ ישראל היא מדרבנן - "ביאת כולכם" מן התורה כמבואר ברמב"ם (הל' תרומות פ"א הכ"ז) שכתב: "שאיין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם שנאמר כי תבואו ביאת כולכם כשהיו בירושה ראשון' וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישיית...".
2. לדעת רוב הראשונים החיוב מן התורה הוא רק על דגן יין ושמן, ויש הסוברים שהחובה

הגידול החייבים מן התורה באופן עקרוני, אם הם גדלו בצורת גידול מסוימת או במקום מסוים, התורה לא חייבה להפריש מהם תרו"מ, אך מדרבנן קיימת חובה להפריש מהם. אולם אם גידלו חיטים באופן שחובת הפרשתם מן התורה, לא ניתן להפריש מהם על חיטים שחובת הפרשתם מדרבנן. אלא צריך לעשות הפרשה נפרדת לכל אחד מהם, כלשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"ה הי"ד):

"אין תורמין מדבר שהוא חייב מן התורה על דבר שהוא חייב מדבריהן ולא מן המחוייב מדבריהן על החייב מן התורה. ואם תרם תרומתו תרומה ויחזור ויתרום".

וביאר הכס"מ (שם) שהלכה זו מבוססת על דין המשנה (דמאי פ"ה מ"י) שאם אדם הפריש תרומה מגידולי עציץ שאינו נקוב על גידולי עציץ נקוב או על גידולי קרקע – ההפרשה לא חלה, וצריך להפריש פעם נוספת – אף שהתרומה שהפריש אסורה לזרים. טעם הדין הוא משום שלמרות שבפועל שניהם חייבים בהפרשה, אבל באופן יחסי זה נחשב כמפריש מן הפטור על החיוב, היות שגידולי עציץ שאינו נקוב פטורים מהפרשת תרו"מ מן התורה, לעומת גידולי עציץ נקוב החייבים בתרו"מ מן התורה שהרי "עציץ נקוב הרי הוא כארץ" (דמאי שם, רמב"ם שם הט"ז) וגידוליו חייבים בהפרשת כמו גידולי קרקע רגילים. לפיכך לא ניתן להפריש מעציץ שאינו נקוב על גידולים שחובת הפרשתם מן התורה – כיון שזה נחשב כהפרשה מפטור גמור על חיוב גמור – אע"פ שבפועל שניהם חייבים בהפרשת תרו"מ (עפ"י רש"י יבמות פט ע"ב ד"ה שאני הכא, קידושין מו ע"ב ד"ה מן הנקוב על שאינו נקוב), וכך גם פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ה הט"ז).

השאלה היא כיצד לנהוג, כאשר שני סוגי הגידול שחובת הפרשתם מדרבנן, אך יש הבדל בדרגות החיוב שלהם; האם גם במקרה זה אין להפריש מאחד על השני, בשל ההבדל ברמת החיוב שלהם, או שמא כיון שבשני המקרים חובת ההפרשה היא מדרבנן, ניתן להפריש מאחד על השני?

היא גם על ענבים וזיתים (ראה ר"ש שביעית פ"ו מ"א), אך מלשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"א) משמע שהחובה מן התורה כוללת את כל פירות האילן והקטניות, ורק גידולי הירקות חובתם באופן מהותי היא רק מדרבנן, כפי שפסק בהמשך הפרק שם.

ב. הפרשה חלה - חד דרבנן ותרי דרבנן

הסוברים שאין להפריש מלכתחילה משני סוגי חיוב

התייחסות לשאלה דומה במצות הפרשת חלה, מצאנו בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג ח"ד ס' תכג)³ שנשאל האם ניתן להפריש חלה מעיסת ישראל⁴, על עיסה שיש בה תערובת של עיסת ישראל ועיסת נכרים⁵. תשובתו היתה שאין להפריש מזו על זו, וז"ל:

"אף על גב דתרווייהו מדרבנן, מכל מקום כיון שבעיסה שנתערבה יש תרי מילי דרבנן; חדא דחלה זו רק מדרבנן חייבת, ואפילו לא נתערבה, ועוד שנתבטלה ברוב. ואותה עיסה שלא נתערבה אין בה אלא חדא מילתא דרבנן. אין מפרישין מזו על זו כיון דקצת חמורה זו מזו מיחזי כמו מן החיוב על הפטור".

את דבריו הוא מוכיח מדברי הגמ' (מנחות לא ע"א) אשר ממנה משמע שאין להפריש מפירות דמאי על תערובת של טבל וחולין, על אף ששניהם חייבים מדרבנן. וכך כתב ספר התרומה (סג ע"א). ובעקבותיהם הלכו המשנה למלך (הל' תרומות פ"ה הי"ז), וכן כתב החכמת אדם (שער מצות הארץ פ"ט סעי' ט).

הכפתור ופרח (פ"ד, הוצאת בית המדרש להלכה בהתיישבות עמ' לח) נקט כדעה זו אך בשינוי לשון, כשכתב: "יזהר שלא יפריש משל גויים על של ישראל אם אפשר אף על גב דשניהם דרבנן שייך לאסור כמו כן מן החיוב על הפטור". דייקו מכך האחרונים, שלדעתו הפרשה מתרי דרבנן על חד דרבנן תופסת, רק שלכתחילה יש להימנע מכך⁶.

3. תשובה זו הובאה גם בב"י (מהדורת הטור השלם יו"ד ס' של אות ו בשם "מצאתי כתוב").
4. שכידוע חייבת בהפרשה מדרבנן באופן ודאי גם בחו"ל; משנה (חלה פ"ד מ"ח): "שלוש ארצות לחלה...", וכך נפסק בשו"ע (יו"ד ס' שכב סעי' ג).
5. גם עיסה זו חייבת בהפרשה מדרבנן בשל העובדה שבחלק של ישראל יש כמות בצק החייבת בהפרשה שהם מ"ג ביצים וחומש ביצה, למרות שעיסת הנכרי מהווה את רוב העיסה, כפי שנפסק בשו"ע (יו"ד ס' של סעי' ג).
6. כנראה שזו גם דעת המהר"ם מרוטנבורג שאין לעשות כן רק לכתחילה, שהרי כתב שזה "מיחזי כמן הפטור על החיוב", משמע שזה רק נראה כך, אך באמת אין מן הפטור על החיוב. כמו כן יתכן לומר שכוונת הכפתור ופרח (עי' במהדיר לכפתור ופרח שם הע' 126 וכן

1. הבחנה בין תרומת ידק בימינו לבין תרומת פירות או דגן תירוש ויצהר

בספר תורת הארץ (פרק ד ס' יא-יב) האריך להוכיח שאין להשוות בין הפרשה מעציץ שאינו נקוב שלא מועילה אף בדיעבד, היות ששם מדובר דווקא בגידולים החייבים מן התורה באופן עקרוני ולכך כאשר מפריש מעציץ שאינו נקוב על עציץ נקוב הוא מפריש מחיוב דרבנן על חיוב דאורייתא. אך הפרשה מדברים שחייבים מדרבנן מכל מיני סיבות, גם אם הוא מפריש משאינו נקוב על הנקוב הדבר מועיל ולכל היותר אין לעשות כן לכתחילה לסוברים שאין להפריש מתרי דרבנן על חד דרבנן, אך ודאי שבדיעבד זה מועיל.

מפשט דבריו של תורת הארץ משמע שהמשנה דיברה דוקא על זמן שבו קיימת מציאות שחיוב התרו"מ הוא מן התורה, וגם מדובר על פירות האילן לכל הפחות שלדעת הרמב"ם חיובם מן התורה. שאם לא כן יש כאן תרי דרבנן על חד דרבנן. ואף אם נאמר שאכן אמרינן לא פלוג בין זמני החיוב, ובדבר שעיקרו מן התורה ההפרשה לא מועילה אף בדיעבד, זה יכול להיות רק בפירות האילן לדעת הרמב"ם, אך בירק שעיקרו מדרבנן ודאי שאם הפריש מעציץ שאינו נקוב על הנקוב שההפרשה תועיל בדיעבד. אך כאמור מפשט דבריו עולה שאף בפירות האילן הפרשה מעציץ שאינו נקוב על הנקוב אינה מועילה רק כשחיוב הפירות הוא מן התורה.

2. הפרשה מפירות שגדלו בשני איזורי חיוב

המלבושי יו"ט (קונטרס חובת הקרקע ס' יז ד"ה ובה שביארנו) העלה אפשרות שאף אם נאמר שגם בזה"ז המפריש מפירות חו"ל על פירות הארץ אין תרומתו תרומה, מכל מקום ניתן להפריש מפירות שבתחום עולי-בבל על מנת לתקן בכך טבל שגדל בתחום עולי מצרים. היות ששניהם חייבים בתרו"מ מדרבנן, אף שדרגתם חיובם שונה. אך הוא הסתפק שמא אף ההפרשה הועילה לתקן את הטבל שגדל בתחום עולי מצרים, עדיין צריך לתקן את התרומה עצמה - כדין אדם המפריש מן החיוב על הפטור שתרומתו תרומה, אך אסורה באכילה לכהן ובזמן שניתן להיטהר על ידי אפר פרה) עד שיפריש מתוכה על מנת שניתן יהיה לאכלה.⁷

במשפטי ארץ פ"ח הע' ל) בלשונו "אם אפשר", באה ללמדנו שלעיתים ניתן להפריש כן לכתחילה, ועי' עוד חלת לחם (פרק ד).

7. יש לציין שלמעשה כיום לא מפרישים פעם שניה על התרומה עצמה במקרים כאלו,

אולם מה שהסתפק המלבושי יו"ט, פשיטא ליה לחזו"א (שביעית סי' ג ס"ק יח ס"ק כ וס"ק לב) שהדבר מועיל. ולדעתו אף שלא ניתן להפריש מגידולי חו"ל על גידולי הארץ, מכל מקום ניתן להפריש מגידולי ארץ ישראל שמצפון לכזיב (עולי מצרים) על אלו שמדרום לכזיב (עולי בבל)⁸.

ביאר דבריו בדרך אמונה (תרומות פ"א ה"ח ד"ה מהיכן) ששתי דרגות החיוב בהפרשה מעציץ שאינו נקוב על הנקוב בזה"ל, הן צירוף של שתי גזירות שונות⁹, לפיכך זה נראה כתרי דרבנן, ואין להפריש גם בזה"ל משאינו נקוב על הנקוב. לעומת זאת הפרשה מגידולי תחום עו"מ על גידולי תחום עו"ב בזה"ל אינה בעייתית, כיון שלאחר חורבן ביהמ"ק השני בטלה קדושת הארץ וחכמים הוסיפו לה חיוב מחודש הכולל בתוכו גם את תחום עו"מ וגם את תחום עולי בבל, שבין כך היה חייב מדרבנן, ממילא זה נראה כחיוב אחד, וניתן להפריש מעו"מ על עו"ב. אולם בכרם ציון (הלכות פסוקות פ"א הט"ז) נפסק שאין להפריש גם מאיזורי חיוב שונים בהסתמך על חששו של המלבושי יו"ט (שם).

3. הסוברים שניתן להפריש לכתחילה משתי דרגות חיוב דרבנן

לעומת השיטות הנ"ל סובר הטורי אבן (מגילה יט ע"ב ד"ה ר"י מתיר בקטן) שניתן להפריש מלכתחילה מחיוב שהוא בדרגת "תרי דרבנן" על "חד דרבנן". ונראה שניתן להביא ראיה לשיטתו מדברי הגר"א (ו"ד סי' שלא ס"ק טז). הגר"א (שם) כתב שהשו"ע לא הזכיר שחיוב תרו"מ בתבואת נכרים שנתמרחח על ידי ישראל הוא רק חיוב דרבנן¹⁰, כיון שבלא"ה חיוב הפרשת תרו"מ בזה"ל לדעת השו"ע (ו"ד סי' שלא סעי' ב) הוא מדרבנן. הקשה על כך בשו"ת אחיעזר (חיו"ד סי' לט ס"ק ט

היות ובלאו הכי כהנים לא אוכלים תרומה כיון שאין אפר פרה לטהרם. אך בנוגע לחלת חו"ל שלדעת מרן גם בזה"ל רשאים לאכלה "כשאינו טומאה יוצאת מגופו של הכהן", יש נפק"מ לחידושו של המלבושי יו"ט (שם).

8. החזו"א (דמאי סי' יב ס"ק יט ד"ה הא דאין מעשרין משל לקוח).

9. כיוון שחיוב ההפרשה מגידולי עציץ שאינו נקוב הוא רק גזירה שמא יבואו לאכול בלא הפרשה מעציץ נקוב, לעומת זאת החיוב להפריש בזה"ל תרו"מ - הוא כמו ביחס לכל המצוות התלויות בארץ שלדעות מסוימות כולן נוהגות בזה"ל רק מדרבנן, ולדעת חלק מהפוסקים בחלקן נוהגות מדרבנן.

10. משום "בעלי כיסין" דהיינו עשירים שיעבירו גידולים לבעלות נכרים על מנת להפטר מתרו"מ.

ד"ה והנה) "ולכאורה איכא נפק"מ לגבי הפרשה מזה על פירות אחרות דהוי כמפריש מתרי דרבנן על חד דרבנן...?"

אלא שצריך לומר שאכן הגר"א לא הביא חילוק זה, כיון שלדעתו ניתן להפריש מתבואת נכרי שנתמרחח על ידי ישראל על תבואת ישראל גמורה.

המעדני ארץ (תרומות פ"א הי"ג אות ו) הביא ראיה זו אך דחה אותה. לדעתו לא בכל מקום מציין השו"ע אם חיוב ההפרשה עיקרו מדרבנן, או שלא - למרות שלעיתים יכולה להיות מכך נפק"מ. זאת משום, שהשו"ע לא נחית לכל הנפק"מ שיכולות להיווצר מדינים מסוימים¹¹.

נידון דומה דנו בו הפוסקים הוא בנוגע לשאלה האם קטן שהגיע לחינוך יכול להוציא ידי חובה אדם גדול במצוות דרבנן, ויש שרצו להשוות זאת לנידון שלנו.

ג. קטן שהגיע לחינוך - האם פוטר אדם גדול במצוות דרבנן

1. קריאת מגילה על ידי קטן

מצות קריאת מגילה היא כידוע מדרבנן, ובכל זאת נאמר במשנה ומגילה יט ע"ב: "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, רבי יהודה מכשיר בקטן". ביארו התוס' (שם ד"ה ורבי יהודה) במסקנתם שמדובר בקטן שהגיע לחינוך, שאף שהוא חייב בקריאת מגילה מדרבנן מדין חינוך, מכל מקום אינו יכול להוציא גדול ידי חובה, אף שהוא חייב בה רק מדרבנן. סברתם היא שכיון שבנוגע לילד שהגיע לחינוך אפילו במצוות דאורייתא הוא מחויב רק מדרבנן ("חד דרבנן"), וכשמדובר על מצוה שבמהותה היא מדרבנן אזי דרגת חיובו היא פחותה יותר ("תרי דרבנן"). לעומת זאת אצל גדול בכל המצוות הוא חייב מהתורה, ובמצוה שבמהותה היא מדרבנן דרגת חיובו מדרבנן גבוהה יותר ("חד דרבנן") משל הקטן¹².

מאידך, דעת בעל העיטור (הובא בטור הל' מגילה או"ח סי' תרפט) שקטן יכול להוציא גדול ידי חובה בקריאת מגילה, ומשמע שהוא פסק כדעת רבי יהודה, ואינו סובר את

11. לדעתו הוכחה שהשו"ע חושש לכך ניתן להביא מכך שפסק השו"ע (ויד"ד סי' שלא סעי' סא) ש"אין מעשרין מן הלקוח על מה שגדל בשדהו...".

12. לדעתם יתכן מצב בו הקטן יוכל להוציא ידי חובה את הגדול בברכת המזון, כגון במקרה בו "הקטן אכל כדי שביעה דהוי חיובא דאורייתא וליכא אלא חד דרבנן, ומפיק האב שלא אכל אלא שיעורא דרבנן". ועי' בנידון גם בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' סז).

החילוק שעשו התוס' בין דרגות החיוב השונות – זאת משום שלדעתו היות ושניהם חייבים בקריאת המגילה מדרבנן, יכול הקטן להוציא את הגדול ידי חובה. למעשה, הרבה מהראשונים נוקטים כדעת התוס' לפחות לכתחילה, כן כתבו הטור (או"ח סי' תרפט) וציין שזו גם דעת אביו הרא"ש וגם דעת הבה"ג, והוסיף הב"י (או"ח סי' תרפט מהדורת הטור השלם סעי' ב ד"ה ומ"ש רבינו) ש"כך נראה שהוא דעת הרי"ף (ו): והרמב"ם (פ"א ה"ב). וכך הוא גם פסק השו"ע (או"ח סי' תרפט סעי' ב) בסתמא בלא לציין את דעת החולקים, ז"ל: "חרש או קטן או שוטה, השומע ממנו לא יצא".

2. הדלקת נרות חנוכה על ידי קטן

גם במצות חנוכה מצאנו מחלוקת דומה בשאלה האם קטן שהגיע לחינוך רשאי להדליק נר חנוכה עבור גדולים שהגיעו למצוות. בנוגע לשאלה זו נקט הטור (אורח חיים סימן תרעה) בלשון חד-משמעית: "ולא ידליקנה חרש שוטה וקטן אבל אשה מדלקת שאף היא היתה בנס וחייבת בה".

אמנם הב"י (מהדורת הטור השלם או"ח סי' תרעה סעי' ג) במקרה זה הביא את מחלוקת הראשונים הנ"ל, ואחר שהביא את דעת האוסרים לצאת בהדלקת ילד שאינו בר-מצוה, הביא את דעת המקילים: "מיהו כתב בעל העיטור (הל' חנוכה קט"ז) דאם הגיע לחינוך מותר **והכל תלוי במנהג** כדאמרינן בירושלמי דמגילה (פ"ב ה"ה) מכאן ואילך התקינו שיהו קטנים קורים לרבים ע"כ".

מסיום דבריו של הב"י בדעת המקילים, נראה היה שהוא נוטה לקבל את דבריהם, אך הדבר קשה לאומרו, שהרי דעת הרי"ף הרא"ש והרמב"ם כדעת האוסרים, ובדרך כלל הוא לא חולק על שיטתם. כך גם מוכח מלשון דבריו בשו"ע (או"ח סי' תרעה סעי' ג) שנקט בסתמא כדעת האוסרים, ורק אח"כ הביא את דעת המקילים בשם יש אומרים, וז"ל:

"...אבל אם הדליקה חרש שוטה וקטן, לא עשה כלום, ואע"פ

שהניחה גדול; ויש מי שאומר בקטן שהגיע לחינוך, מותר".

כך גם הכריע המשנה ברורה (סי' תרעה ס"ק יג) ש"לפי מה שסתם המחבר בסימן תרפ"ט ס"ב, משמע דלמעשה **אין לסמוך שיהיה הקטן יכול להוציא בהדלקתו לגדולים** [אחרונים]".

לאור האמור לעיל ניתן לומר באופן פשוט שדעת השו"ע לפסוק שקטן אינו מוציא ידי חובה את הגדול אף לא במצוות דרבנן.

אולם המשנה ברורה (סי' תרפט ס"ק ו) כתב למעשה שאכן לכתחילה אין הגדולים רשאים להסתמך על קריאת מגילה של קטן שהגיע לחינוך, כפי שאינם רשאים

להסתמך על הדלקת נר חנוכה של קטן. אולם בדיעבד בשני המקרים הם רשאים להסתמך על קריאת הקטן. את דבריו הוא מבסס על כך שבהל' חנוכה הביא השו"ע את דעת המקילים. וז"ל המ"ב (סי' תרפט ס"ק ו):

"והנה לעיל בסימן תרע"ה ס"ג הביא המחבר דיש מי שמכשיר בקטן שהגיע לחינוך שיכול להוציא אחרים בהדלקתו וה"ה לעניין קריאת המגילה ועיין בעקרי דינים שכתב בשם סמא דח"י דבמקום הדחק כשאין שם אנשים בקיאים במקרא מגילה יכול להוציאם קטן שהגיע לחינוך".

3. הפרשת תרו"מ דרבנן על ידי קטן

דוגמא נוספת הקשורה לנידון שלנו היא האם בזמנינו שחובת תרו"מ של כולם היא מדרבנן, רשאי קטן שהגיע לחינוך להפריש תרו"מ ולתקן פירות טבל עבור אנשים גדולים?

ראשית יש לציין שבמשנה (תרומות פ"א מ"ג) נחלקו תנאים בנוגע לשאלה זו אפילו בנוגע להפרשת תרומה מן התורה על ידי קטן. דעת רבי יהודה שהפרשתו מועילה, ואילו לדעת רבי יוסי רק אם הפריש בתוך השנה הסמוכה להיותו בר-מצוה ("עונת נדרים") תרומתו תרומה. אך אם הפריש לפני גיל זה, אין הפרשתו מועלת גם לא בדיעבד – למרות שכאמור הוא מחוייב בהפרשה זו מדרבנן מדין חינוך. להלכה פסקו הרמב"ם (הל' תרומות פ"ד ה"ה) והשו"ע (ויר"ד סי' שלא סעי' לג) כדעת רבי יוסי¹³ ש"קטן שהפריש תרומות ומעשרות **אם הגיע לעונת נדרים תרומתו תרומה. ואפילו בתרומה של תורה**"¹⁴.

לעומת זאת לגבי תרומת קטן שגילו פחות מעונת נדרים פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ד ה"ב) שאין תרומתו תרומה, ומתוך שלא חילק בין תרומה של תורה לתרומה דרבנן – משמע שס"ל שתרומת הקטן אינה תרומה גם כשמדובר על תרומה דרבנן. לאחר כל הדוגמאות הנ"ל, השאלה היא האם ניתן להשוות בין מעמדו של ילד קטן בנוגע להוצאת ידי חובת גדולים במצוות דרבנן ובהפרשת תרו"מ עבורם – או שאין להשוות בין המקרים.

13. ועי' ביאור הגר"א (ויר"ד סי' שלא ס"ק ע"ח) שמציין שרבי יוסי מפרש את דברי ת"ק.

14. הן משום שכך משמעות לשונו בהלכה ש"אם תרם" דהיינו בדיעבד, אזי "תרומתו תרומה", והן כפי שכתב במפורש בשו"ת הרמב"ם (מהדורת בלאו סי' צח).

ד. השוואה בין הוצאה ידי חובה במצוות להפרשת תרו"מ

הלבושי שרד (חידושי דינים סי' קלט, הוב"ד בפתחי תשובה יו"ד סי' שכד) כתב שהפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן" אינה מועילה אף לא בדיעבד. נראה שלדעתו קיימת השוואה בין הדיון האם ביכולת הקטן להוציא את הגדול ידי חובה במצוות דרבנן, לבין השאלה האם ניתן להפריש תרו"מ מדרגת חיוב של "חד דרבנן" על "תרי דרבנן". לפיכך כשם שמצאנו דעת כמה פוסקים הסוברים שקטן אינו מוציא ידי חובה גדולים גם במצוות דרבנן, למרות שאף הוא חייב בהם מדרבנן, הוא הדיון שהפרשת תרו"מ משתי דרגות חיוב דרבנן, אינה יכולה לתקן פירות שחיוב הפרשתם הוא דרגת חיוב אחת של דרבנן.

אכן, נראה שדעת הסוברים שהפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן" מועילה (בדיעבד או לכתחילה) - חולקים על עצם השוואה זו. היות שניתן לומר שדווקא בנוגע להוצאת ידי חובה החמירו חכמים במצוות דרבנן "כעין דאורייתא" - וכשם שבמצוות של תורה קטן שאינו בר חיובא אינו יכול להוציא את הגדולים, כך במצוות דרבנן אינו יכול להוציא את הגדולים - למרות ששניהם חייבים במצוה זו מדרבנן¹⁵.

לעומת זאת כאשר מדובר בהפרשה של פירות שחיוב הפרשתם הוא מדרבנן אף שדרגות חיובן שונות, או הפרשה משתי עיסות משני דרגות חיוב שונות; "חד דרבנן" ו"תרי דרבנן" - ההבדל ביניהם אינו מהותי. לפיכך אף לדעת המחמירים שאין לעשות כן לכתחילה משום מראית העין, מכל מקום בודאי שההפרשה תועיל.

1. הפרשה מגידולי עציצים בחממה על גידולי הקרקע בחממה

בנידון שלנו יתכן שיש צד נוסף להקל - כיון שכל הדיון המובא לעיל הוא רק בהפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן". שם יש מקום להקפיד שלא להפריש מזה על זה מהטעם שביאר הגרצ"פ פרנק זצ"ל (כרם ציון פ"א בגאון צבי ס"ק ב) שדרגת חיוב של "חד דרבנן" נחשבת עדיין בתוך גדר איסור דרבנן שיש לו עיקר מן התורה, לפיכך לא ניתן להפריש עליה מדרגת חיוב של "תרי דרבנן" שכבר אין עיקרה מן התורה. אולם במצבים בהם דרגות החיוב הן פחותות יותר, כגון: הפרשה מ"תרי דרבנן" על

15. כידוע קיימת מחלוקת בין האחרונים האם חיוב קטן במצוות מגיל חינוך הוא חובה על האב לחנכו, שאז ודאי שהקטן עצמו פטור לגמרי מהמצוות, או חיוב עצמי על הקטן. אך גם אם חכמים חייבו את הקטן במצוות - עדיין ניתן לומר ש"כל דתקון רבנן כעין דאורייתא", ולפיכך הוא אינו יכול להוציא גדולים ידי חובה - אף לא במצוות דרבנן.

שלוש דרגות חיוב של דרבנן ("תלת דרבנן"), ואף דרגות חיוב נמוכות יותר - יתכן שלא החמירו כל כך כיוון ששניהם אין עיקרם מן התורה. אולם לפי שכתב המהר"ם מרוטבורג שהובא בב"י (יו"ד סי' של) שהבחנה בין חד לתרי היא משום שהאחד נראה חמור מהשני, לכאורה יש מקום גם להבחין בין תרי דרבנן לתלת דרבנן, כך נראה שהיא דעת החזו"א (דמאי סי' יב), וכך היא גם דעת מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל (כפי שהובא בשמו בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית", הוצאת מכון התורה והארץ עמ' 54 הע' 26) שאף ב"תרי" ו"תלת דרבנן" יש להחמיר. ורק בשעת הדחק יש מקום לצרף גם סברא זו (של ההבדל בין חד ותרי לתרי ותלת) להקל.

לפיכך, למעשה כאשר הדבר ניתן לביצוע באופן פשוט, יש להקפיד שלא להפריש מדרגת חיוב פחותה על דרגת חיוב גבוהה יותר. ובשעת הדחק כשאינן פיתרון מעשי מתקבל על הדעת, יש מקום להקל להפריש משתי דרגות חיוב שונות כשדרגת החיוב הגבוהה יחסית היא "תרי דרבנן" או "תלת דרבנן".

בנוסף לכך לפי הגישה המתייחסת לא רק להבדל בין דרגות החיוב אלא לעובדה שההבדל ביניהם הוא נראה לעין, ודאי שהדבר קשה להתיר מלכתחילה הפרשה מעציץ שאינו נקוב על גידולי קרקע - משום שההבדל ביניהם בולט לעין, וראוי לחוש לפחות במקרה זה לפוסקים האוסרים כן לכתחילה.

אלא שבמקרה הנידון יש לברר שמא ניתן להקל יותר היות שמדובר בתערובת של גידולי עציצים עם גידולי קרקע בחממה.

2. הפרשה כשיש תערובת של שתי דרגות חיוב

כאשר יש תערובת של פטור וחיוב נאמר במשנה (חלה פ"ג מ"ט):

"כיוצא בו זיתי מסיק שנתערבו עם זיתי ניקוף ענבי בציר עם ענבי עוללות אם יש לו פרנסה ממקום אחר מוציא לפי חשבון ואם לאו מוציא תרומה ותרומת מעשר לכל והשאר מעשר ומעשר שני לפי חשבון".

על פי האמור במשנה פשוט שאם יש אפשרות להפריש מדבר שהוא חייב באופן ודאי, מפריש ממנו לפי יחס כמות החיוב שיש בתערובת. אולם אם אין לו תוצרת שחייבת באופן ודאי חוץ מהתערובת, נחלקו הראשונים בכוונת דברי המשנה (שם). לדעת הרמב"ם (תרומות פ"ב ה"ג) אם אין לו פירות אחרים החייבים ניתן להפריש מתוך התערובת, היות שמתייחסים לכל התערובת כאילו היא חיוב גמור, וז"ל (שם):

"ואם אין לו אלא אלו מפריש תרומה ותרומת מעשר על הכל

וכאילו הכל חייב בתרומה, ומפריש מעשר ראשון ושני לפי חשבון דבר החייב".

לעומת זאת דעת הר"ש (חלה שם) חולקת על דברי הרמב"ם, משום שקיי"ל כשמואל במס' ר"ה (יג ע"ב) שרק בדברים לחים התערובת נחשבת לדבר אחד¹⁶. לפיכך הוא מעמיד את המשנה בכמה אוקימתות, ולמעשה פשוט שלדעתו במציאות של תערובת רגילה אין אפשרות להפריש מיניה וביה.

אולם במקרה הנידון כאשר מדובר בתערובת של חמש ושש דרבנן¹⁷, יתכן שיש מקום להקל יותר, כפי שכתב הרה"ג יהושע משה אהרונוסון זצ"ל בשו"ת ישועת משה (ח"ד סי' ה' ד"ה ובהיות כן) שאף לאוסרים הפרשה מ"תרי דרבנן" על "חד דרבנן" זהו כאשר כל אחד מהפירות ניכר בפני עצמו, אך מותר להפריש אם הם בתוך תערובת כמו בנידון דידן, וז"ל:

"נלענ"ד דאף המחמירים לא אמרו להחמיר לכתחילה להפריש מחד דרבנן על תרי דרבנן אלא כשכל אחד סוג חיובו הוא נפרד בפני עצמו, והוא ניכר וידוע בודאי שזה חיובו חמור ממשנהו, **דאז נראה לעיני בני אדם כמפריש מחיוב על הפטור**. אבל אין חשש זה בתערובת הסוגים השונים הבלולים יחדיו בכרי אחד, ואף אחד לא יכול לוודאות עכשיו בזמן ההפרשה בידיעה ברורה מעלת חומר והפטור של כל חיטה וחיטה, אין זה בכלל מפריש מחיוב על הפטור בזה שמפריש מיניה וביה של הכרי המעורבת מסוגי חיוב שונים... וחילי דידי מלשון המקור הראשון להאי דינא מהר"ם מרוטנבורג הנ"ל: "כיון דקצת חמורה זו מזו מיחזי כמו מן החיוב על הפטור, והיינו דוקא היכי דנראה עכ"פ וידוע חומרנו של זו מזו ולא בספק תערובת... וכן יש כעין זה ראייה מלשון המשנה למלך (תרומות פ"ז הי"ז)

16. הקושי הגדול שנתקשה הר"ש על שיטת הרמב"ם, שהרי המשנה מדברת על זיתים שהם תערובת של דברים יבשים שקיי"ל לגביהם שאין התערובת נחשבת לגוף אחד ("אין בילה ביבש"), ואם כן כיצד פוסק הרמב"ם "שכאילו הכל חייב בתרומה"? ויש כמה הסברים ליישב את דברי הרמב"ם בזה, אך אכמ"ל. אך הר"ש מפאת קושיות אלו מסביר אחרת את המשנה.

17. א. תרו"מ בזמן הזה, ב. גידולי בית (חממה), ג. גידולי ירקות, ד. גידולי עציץ שאינו נקוב דרבנן, ה. תחום עולי מצרים (גוש קטיף), ו. גמר מלאכה על מנת למכור.

דאף דכתב דמחמירין בספק תרומה בזה"ז אף בחזקת היתר ושאני ספק תרומה בזה"ז משאר איסורי דרבנן **דדינה כשל תורה ממש** לכל ספקותיה **זולת לענין תערובת וכו'.** וגם הא דקמן בנידון דידן הרי הוא בתערובת".

לאור זאת במקרה שהחקלאים קטפו את כל הירק שבחממה מהחול והמצע המנותק יחד, ניתן להפריש מהם תרו"מ כשהם מגיעים לבית האריזה מעורבים. כיון שאין כאן הפרשה ברורה של דרגת חיוב פחותה על דרגת חיוב גבוהה, כי אם על תערובת של שתי דרגות חיוב שלא ניכרת החמורה לעומת הקלה.

אלא שמסוף דבריו של הישועת משה (שם סוף אות ה') מוכח שהיקל בדבר זה, משום שההצעות החלופיות היו יותר דחוקות מבחינה הלכתית. לפיכך פשוט שאם בידינו למנוע הסתמכות על הפרשה מתערובת מיניה וביה של גידולי עציץ וגידולי קרקע בחממות, ראוי ורצוי לפעול בנידון שההפרשה תהיה בלא שאלות ופקפוקים. היינו שהירק המיועד לתרומה גדולה ותרומת מעשר – יילקח מהירקות שגדלו בקרקע שבחממה, ומכמות זו יפרישו על כל התערובת. כמו כן את הבעיה של הפרשת מעשר-ראשון ומעשר-שני באותה דרגת חיוב ניתן לפטור באופן פשוט, וזאת שבשעת אמירת הנוסח מציינים שמעשרות אלו יחולו בכל ירק בנפרד תוך קביעת מקום מוגדרת בכל ירק (חלק הקרוב לשורש, חלק הרחוק מהשורש), כשבאופן זה אין חשש של הפרשה משני דרגות חיוב. במצב כזה ניתן להפריש לכתחילה במצב שיש תערובת של גידולי עציצים מנותקים וגידולי חממה או גידולי שטח פתוח.

בנוסף לאמור לעיל ניתן להכין מכל ירק כמות המספקת לתרומה ותרומת מעשר לשבוע, ולומר נוסח שבועי שיחול במקרה שלא הביאו כמות מספקת של ירקות מגידולי קרקע עבור תרומה גדולה ותרומת מעשר.

סיכום

- א. לכתחילה גם בימינו שחיוב תרו"מ מדרבנן – אין להפריש תרומות ומעשרות מגידולי מצעים מנותקים על ירקות שגדלו בקרקע רגילה.
- ב. הפרשה של תערובת של שני סוגי דרגות חיוב דרבנן מועילה כשאין פיתרון אחר.
- ג. הפיתרון העדיף הוא שהחקלאים יביאו שקית המיועדת לתרומה ותרומת מעשר מגידולי חול שדרגתם חמורה יותר מגידולי עציצים. ולמעשר ראשון ולמעשר שני, ייקבע מקום בכל ראש ירק.
- ד. בנוסף לכך עדיף להכין שבוע מראש כמות של טבל מגידולי חול, לכל אחד ממיני הירק כשבכל שקית יש בה בכדי 1.5% מהסחורה הנקלטת באותו שבוע. סחורה זו

תישמר במקרה בשקיות בצבע אחר מהרגיל והיא גם תסומן בתוויות כאלו שאין חשש שישווקו אותה.

ה. בהקדמה לנוסח ההפרשה השבועי ייאמר: ש"ההפרשה תחול כל דרגת חיוב על דרגת חיוב שלה, ושאם באחד מסוגי החיוב אין מספיק עלים בכמות שייחדתי – יחול עתה שם מעשר-ראשון על כמות מתאימה בצד העליון של עלי הטבל מאותו סוג חיוב, הנמצאים בשקית המיועדת לכך בבית האריזה".

